

Н.О. Терентьєва,

доцент кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, докторант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук, доцент

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (50—70-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Терентьєва Н.О.,

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (50—70-і роки ХХ століття)

У статті йдеться про університетську освіту 50—70-х років ХХ століття, яка забезпечила фундаментальну підготовку висококваліфікованих фахівців. До 1953 року практично безперервно тривав процес одержавлення усіх форм громадського життя. Період кінця 60-х — початку 70-х років ознаменувався поєднанням освіти і науки, фундаментальних та прикладних досліджень. Регулярним стає проведення наукових симпозиумів з проблематики управління, планування й організації наукових та технічних досліджень. У 70-х роках спостерігається підвищення ролі університетів у координації та проведенні наукових досліджень в галузі фундаментальних теоретичних проблем, у формуванні науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів, в узагальненні та поширенні передового досвіду викладання. Університетська освіта стає провідним компонентом вищої школи, оскільки інтегрує та концентрує науковий потенціал на перспективних напрямках розвитку науки, техніки і практичного виробництва.

Ключові слова: університет, університетська освіта, науково-технічний прогрес, наукові дослідження, науковий потенціал.

Terentieva N.O.,

GENERAL CHARACTERISTICS OF UNIVERSITY EDUCATION IN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD (50—70s years of XX century)

The article deals with a university education in 50—70s of XX century, which provided basic training of highly qualified specialists. By 1953 the process of nationalization of all the forms of public life had been lasted. Late 60s — early 70s are marked with integration of education and science, basic and applied research. Scientific symposia on issues of management, planning and organization of scientific and technical research are held regularly. In 70s increasing the role of universities in coordinating and conducting research in the field of fundamental theoretical problems in the formation of the teaching staff of higher education institutions in the compilation and dissemination of the best practices of teaching is noticed. University education becomes a leading component of high school because of integrating and concentrating scientific potential in promising ways of science development, technology and practical production.

Key words: university, university education, scientific and technological progress, research, scientific potential.

Терентьєва Н.А.,

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (50—70-е годы ХХ столетия)

В статье говорится об университетском образовании 50—70-х годов ХХ века, обеспечившем фундаментальную подготовку высококвалифицированных специалистов. До 1953 года практически непрерывно шел процесс огосударствления всех форм общественной жизни. Период конца 60-х — начала 70-х годов ознаменовался интеграцией образования и науки, фундаментальных и прикладных исследований. Регулярным становится проведение научных симпозиумов по вопросам управления, планирования и организации научных и технических исследований. В 70-х годах наблюдается повышение роли университетов в координации и проведении научных исследований в области фундаментальных теоретических проблем, в формировании научно-педагогических кадров высших учебных заведений, обобщении и распространении передового опыта преподавания. Университетское образование становится ведущим компонентом высшей школы, т.к. интегрирует и концентрирует научный потенциал на перспективных направлениях развития науки, техники и практического производства.

Ключевые слова: университет, университетское образование, научно-технический прогресс, научные исследования, научный потенциал.

Система освіти кожної країни у своїй еволюції спирається на власну історію, традиції, рівень соціально-економічного розвитку та інституції соціально-політичної системи. Університетська освіта, як складова загальнокультурного розвитку, покликана вирішувати загальноцивілізаційні та конкретно-прикладні питання. Ми дотримуємося такої думки, що реформи у системі освіти варто розпочинати з вищої освіти, оскільки саме вона висуває вимоги до середньої освіти, формує корпус працівників системи освіти і, головне, слухачі системи вищої освіти, маючи власну думку, забезпечують найбільш результативну та активну суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Виступаючи активними прибічниками поглядів К.А. Тимирязева, наголосимо, що культура, зокрема західна, створила специфічний фактор цивілізаційного розвитку, нормальне функціонування якого є неможливим без застосування широкої свободи — це університети, в яких діють наукові спільноти (з'їзди вчених — періодичні, міжнародні, національні, ексклюзивні) [12, 15, 19].

Система університетської освіти України зазнала активної реорганізації у повоєнний період, і випускники саме цього періоду забезпечили підготовку сучасних висококваліфікованих фахівців, які розбудували господарство країни, працюючи на керівних та виконавських посадах. Університетська освіта повоєнного періоду забезпечила фундаментальну підготовку випускників, що є необхідною умовою подальшої освіти протягом життєдіяльності. Друга половина ХХ століття, як століття фізики і біології, заклала підвалини для оновлення вищої освіти, її форм і методів, зокрема, дистантної форми та інтерактивних методів.

Метою нашої розвідки вбачаємо надання загальної характеристики університетської освіти Української РСР у період 50—70-х років ХХ століття. Вища школа України (Української РСР) ХХ століття є складовою системи освіти Радянського Союзу, проте ми, не відокремлюючи її, при характеристиці спробуємо врахувати специфіку республіки та розвитку вищої освіти. *Методами* дослідження визначаємо такі: теоретичні (опис, порівняння, узагальнення, ідеалізація); емпіричні (вивчення продуктів діяльності); методи вивчення теоретичних джерел.

Наголосимо, що повоєнні роки характеризуються у розвитку університетської освіти України відновленням їх структури, що пов'язане з поверненням з евакуації університетів (Київського, Харківського, Одеського) з Казахської, Туркменської, Таджикиської РСР та РРФСР. Частина професорсько-викладацького складу та ресурсної бази залишилась у південно-східних регіонах Радянського Союзу, проте у 1945 році в Україні діяло вже 6 державних університетів (відновили

свою роботу 20 педагогічних інститутів, 34 учительські інститути, 77 педагогічних училищ та деякі інші) [10, 275]. Активно відбудовуються навчальні приміщення, гуртожитки, їдальні, спортивні майданчики і бази, майструється та відновлюється обладнання та устаткування тощо.

60-і та 70-і роки відзначились виданням значної кількості праць узагальнюючого характеру, присвячених історії становлення та тогочасному стану вищої освіти СРСР і України [2; 3; 9; 10; 13], вивчення та критичний аналіз яких дає змогу зрозуміти специфіку розвитку вищої освіти країни відповідного періоду, зробити узагальнення, побачити недоліки та прорахунки і виокремити продуктивні ідеї та реальні досягнення.

До 1953 року практично безперервно тривав процес одержавлення усіх форм громадського життя. Період кінця 60-х — початку 70-х років ознаменувався поєднанням освіти і науки, фундаментальних та прикладних досліджень. Регулярним стає проведення наукових симпозіумів з проблематики управління, планування й організації наукових та технічних досліджень. Університетська освіта набуває наукової спрямованості: «...широка загальнонаукова підготовка, глибоке вивчення суспільних наук дозволяє більш ефективно вивчати дисципліни, передбачені навчальним планом...» [4, 13]. Постійно підкреслюється, що центрами зосередження наукової думки є спеціальні наукові установи і університети, що сприяє зростанню масштабів і темпів науково-технічного прогресу: «взаємозв'язок та взаємообумовленість технічного прогресу, розвитку науки, підготовки наукових і технічних кадрів, підвищення культурно-технічного рівня є пропорційно залежними від діяльності вищої школи» [4, 2].

Зростає кількість осіб з вищою освітою, проте не так кардинально, як у ХХІ столітті. За даними переписів населення, в Українській РСР на 1000 осіб населення припадає осіб з вищою освітою: у 1959 році — 21; у 1970 — 40; серед працюючого населення — у 1959 році 30 осіб; у 1970 — 61 [9, 17].

Серед основних напрямів науково-педагогічних досліджень зазначимо методику викладання основ наук, навчально-виховну роботу у початковій школі, навчання і виховання дітей в закладах інтернатного типу і школах та групах подовженого дня, загальну освіту дорослих; зміст, форми і методи навчально-виховної роботи в закладах освіти, теорію виховання тощо [13]. Велике значення для розвитку педагогічних досліджень мала постановова ЦК КП України «Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР» (1959), яка окреслила основні проблеми педагогічної науки і практики.

Кардинально нові підходи щодо практичної підготовки фахівців у закладах вищої освіти окреслили Положення про виробничу практику

студентів вищих навчальних закладів Союзу РСР (1956), Інструкція по виробничій практиці студентів вищих навчальних закладів СРСР (1956), Інструкція по педагогічній практиці студентів державних університетів (1955), якими закріплено базові заклади для проходження практики студентами, обов'язки керівників практики від університету, планування, облік та оплату практикантам і їх керівникам [1, 96—110].

Заклади вищої освіти, включаючи університети, в яких відбувалась підготовка педагогічних працівників (відповідно до нормативно-правових документів того часу, головними завданнями вищої школи України є підготовка висококваліфікованих фахівців, виконання науково-дослідних робіт, підготовка науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації) підпорядковувались двом відомствам — Міністерству просвіти СРСР та Міністерству вищих учбових закладів СРСР (в Український РСР — педагогічні ВНЗ підпорядковувались МІНпросу, решта — МІНвузу) [5, 525], що спричиняло певну неузгодженість у діяльності вищих навчальних закладів, зокрема у створенні навчальних планів і навчальних програм. Навіть найдосконаліший навчальний план створює лише потенційну можливість для успішної роботи, але реальний успіх залежить від наявних ресурсів — викладачів і студентів. Відповідно до кількості годин за навчальними планами, тенденцією 60—70-х років визначено збільшення часу на вивчення нормативних дисциплін. Відсутність наукових основ розробки навчальних планів (за Є.П. Белозерцевим) призвела до впровадження екстенсивного підходу, що спричинило перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу; багатопредметності; недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів і їх повсякденної діяльності. Таким чином основними недоліками визначаємо формалізм у знаннях, неспроможність застосувати набуті знання у практичних ситуаціях, невміння налагоджувати взаєморозуміння у трудових колективах, неадекватність у прийнятті коректних рішень тощо. На нашу думку, ці недоліки залишилися і дотепер. Таким чином, проблема підготовки компетентного фахівця лишилась нам у спадок з 60—70-х років ХХ століття.

До нашого часу залишився сформований у 60-х роках ХХ століття розподіл закладів системи вищої освіти відповідно до галузей науки і техніки, народного господарства і культури. Виключення становили лише університети як інтегровані центри культури, науки і навчання, в яких провадиться підготовка фахівців широкого профілю з природничих та гуманітарних дисциплін для наукових установ, промислових підприємств, культурно-просвітницьких закладів, середньої та вищої школи, органів управління, суспільних та громадських організацій

тощо. У 1968 році у Радянському Союзі діяло 44 університети, в яких навчалось 454 тис. студентів [4, 5]. До речі, за інформацією, розміщеною на офіційному сайті МОН України, у 2014 році лише в Україні діє 102 університети, які підпорядковані Міністерству освіти і науки (не враховано університети приватної та комунальної форми власності, академії та інститути). Складно робити висновки про доцільність чи недоцільність такої масовізації університетської освіти, проте варто шукати нових шляхів розбудови університетського сектору освіти, оскільки досвід елітарної університетської освіти не завжди є коректним у сучасних умовах. Проте продуктивним залишається залучення студентів до здійснення наукової діяльності, участі у спільних наукових проєктах щодо розв'язання прикладних, виробничих, загальнонаукових та інших проблем, що було активно запроваджено у 60—70-х роках і частково збереглося дотепер. Логічно, що це не є відкриттям радянського періоду, а лише відображенням гумбольдтівської концепції розвитку університету (Перша академічна революція), проте Друга академічна революція (друга половина ХХ століття) у 50—60-х роках кардинально не змінила діяльність університетів щодо здійснення наукової діяльності.

На ХХІV з'їзді КПРС (1971 р.) було підкреслено, що у галузі вищої освіти вимогою часу є широке розгортання підготовки кадрів за новими й перспективними напрямками науки і техніки, озброєння молодих фахівців сучасними знаннями та навичками організаторської діяльності, вмінням застосовувати набуті знання на практиці; розгортання наукових досліджень, укріплення зв'язку науки з практикою [6; 7, 89]. Основними завданнями на найближчі п'ять років були визначені послідовне підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників, перепідготовка кадрів у зв'язку з впровадженням нової техніки та покращенням організації виробництва; розвиток наукових досліджень у вищій школі, всебічне укріплення зв'язків ВНЗ з виробництвом [6, 90—91].

В урядових документах 1972 року зазначалося, що науково-педагогічні заклади надто повільно розробляють та вирішують важливі проблеми освіти, виховання та професійної орієнтації молоді [11, 236]. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року «Про заходи по дальшому вдосконаленню вищої освіти в країні» відіграла значну роль в удосконаленні методів і організаційних форм вивчення навчальних дисциплін.

У 70-х роках спостерігається підвищення ролі університетів (і в Україні зокрема) у координації та проведенні наукових досліджень в галузі фундаментальних теоретичних проблем, у формуванні науково-педагогічних кадрів вищих навчальних

закладів, в узагальненні та поширенні передового досвіду викладання [3, 18]. Університетська освіта стає провідним компонентом вищої школи, оскільки інтегрує та концентрує науковий потенціал на перспективних напрямках розвитку науки, техніки і практичного виробництва.

Таким чином, в Україні вибудовуються передумови для зміни концепції просвіти на парадигму освіти, яка вже мала місце в світовій

практиці. П. Карлов називає це тенденцією всього ХХ століття, яка на його кінець стає вже результатом столітнього розвитку освіти [8, 7]. Саме освіта покликана і в змозі забезпечити збереження інтелекту, освіченості та культури нації. А вища освіта має відображати тенденції, притаманні розвиткові суспільства, що й забезпечує специфіку діяльності вищих навчальних закладів.

ДЖЕРЕЛА

1. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / под ред. Л.И. Карпова и В.А. Северцева. — М. : Гос. изд-во «Сов. наука», 1957. — 656 с.
2. Высшая школа СССР за 50 лет (1917—1967) / под ред. В.П. Елютина. — М. : Высш. школа, 1967. — 272 с.
3. Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике / Г.Г. Ефименко и др. — К. : Вища шк., Голов. изд-во, 1983. — 94 с.
4. Елютин В.П. Наука и высшее образование. Доклад на пленарном заседании / В.П. Елютин. — М., 1968. — 35 с.
5. Закон Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР від 17 квітня 1959 р. : в кн. : Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського Уряду. 1917—1960 рр. Зб. документів в 2-х т. — Т. 2 (Червень 1941—1960 рр.) / ред. О.В. Килимник — К. : Держполітвидав УРСР, 1961. — 665 с., С. 511—530.
6. Из директив XXIV съезда КПСС по пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 гг. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917—1973. — М. : Педагогика, 1974. — С. 89—91.
7. Из резолюции XXIV съезда КПСС по отчетному докладу Центрального Комитета КПСС // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917—1973. — М. : Педагогика, 1974. — 560 с. — С. 88—89.
8. Карлов П.В. Преобразование образования / П.В. Карлов // Вопросы философии. — 1998. — № 11. — С. 3—19.
9. Народна освіта і наука : культура в Українській РСР. Статистичний збірник. — К. : Статистика, 1973. — 316 с.
10. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917—1967 / ред. А.Т. Бондар. — К. : Рад. шк., 1967. — 483 с.
11. О завершении перехода ко всеобщему среднему образованию молодежи и дальнейшем развитии общеобразовательной школы. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 20 июня 1972 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917—1973. — М. : Педагогика, 1974. — С. 236—240.
12. Тимирязев К.А. Наука и демократия. Сб. статей. 1904—1919 гг. / К.А. Тимирязев. — М. : Изд-во социально-экон. лит-ры, 1963. — 498 с.
13. Чепелев В.І. Розвиток радянської педагогічної науки на Україні (1917—1967 рр.) / В кн. : Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років. Тези ювілейної сесії. — К. : Рад. шк., 1967. — 272 с.

REFERENCES

1. Vysšaja škola. Osnovnye postanovlenija, pryказы y instrukcyu / pod red. L.Y. Karpova i V.A. Severceva. — M. : Hos. yzd-vo 'Sov. Nauka', 1957. — 656 s.
2. Vysšaja škola SSSR za 50 let (1917—1967) / pod red. V.P. Eljutyna. — M. : Vysš. škola, 1967. — 272 s.
3. Vysšee obrazovanye v Ukraynskoj Sovetskoj Socyalystyčeskoj Respublyke / H.H. Efymenko y dr. — K. : Vyšča šk., Holov. yzd-vo, 1983. — 94 s.
4. Eljutyn V.P. Nauka y vysšee obrazovanye. Doklad na plenarnom zasedanyy / V.P. Eljutyn. — M., 1968. — 35 s.
5. Zakon Pro zmicnennja zv'jazku školy z žyttjam i pro dalšyj rozvytok systemy narodnoї osvity v Ukraїns'kij RSR vid 17 kvitnja 1959 r. : v kn. : Kul'turne budivnyctvo v Ukraїns'kij RSR. Najvažlyviši

- rišennja KP i Radjans'koho Urjadu. 1917—1960 rr. Zb. dokumentiv v 2-ch t. -T. 2 (Červen' 1941 — 1960 rr.) / red. O.V. Klymnyk — K. : Deržpolityvdav URSS, 1961. — 665 s., S. 511–530.
6. Yz dyrektyv XXIV s'ezda KPSS po pjatyletnemu planu razvytyja narodnoho chozjajstva SSSR na 1971–1975 hh. // Narodnoe obrazovanye v SSSR. Obščeeobrazovatel'naja škola. Sb. dokumentov 1917–1973. — M. : Pedahohyka, 1974. — S. 89–91.
7. Yz rezoljucy XXIV s'ezda KPSS po otčetnomu dokladu Central'nogo Komyteta KPSS // Narodnoe obrazovanye v SSSR. Obščeeobrazovatel'naja škola. Sb. dokumentov 1917–1973. — M. : Pedahohyka, 1974. — S. 88–89.
8. *Karlov P.V.* Preobrazovanye obrazovanyja / P.V. Karlov // *Voprosy fylosofyy*. — 1998. — № 11. — S. 3–19.
9. Narodna osvita i nauka : kul'tura v Ukraïns'kij RSR. Statystyčnyj zbirnyk. — K. : Statystyka, 1973. — 316 s.
10. Narodna osvita i pedahohična nauka v Ukraïns'kij RSR. 1917— 1967 / red. A.T. Bondar. — K. : Rad. šk., 1967. — 483 s.
11. O zaveršenyy perechoda ko vseobščemu srednemu obrazovanyju molodežy y dal'nejšem razvytyi obščeeobrazovatel'noj školy. Postanovlenye CK'KPSS y Soveta Mynystrov SSSR. 20 yjunja 1972 h. // Narodnoe obrazovanye v SSSR. Obščeeobrazovatel'naja škola. Sb. dokumentov 1917–1973. — M. : Pedahohyka, 1974. — S. 236–240.
12. *Tymyrjazev K.A.* Nauka y demokratyja. Sb. statej. 1904—1919 hh. / K.A. Tymyrjazev. — M. : Yzd-vo socyāl'no-ekon. lyt-ry, 1963. — 498 s.
13. *Čepelev V.I.* Rozvytok radjans'koï pedahohičnoï nauky na Ukraïni (1917—1967 rr.) / V kn. : Narodna osvita i pedahohična nauka v Ukraïns'kij RSR za 50 rokiv. Tezy juvilejnoï sesii. — K. : Rad. šk., 1967. — 272 s.

Рецензент — доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України М.Б. Євтух